

Theologie van de vrijzinnigheid, drieluik door Johan de Wit, voorganger Vrijzinnigen Nederland in Zeist

Deel III: Over Harminus Martinus Kuitert (1924-2017)

Kuitert heeft veel geschreven. De biografie van Kuitert vermeldt 26 zelfstandige publicaties over de periode 1962 (proefschrift) tot 2014 (*De kerk als constructiefout*). Zijn bekendheid bij het grote publiek begint echter pas in 1992, als het boek *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof* verschijnt. Als je kennisneemt van alles wat hij geschreven heeft, zie je een ontwikkeling van ontmantelen van geloofswaarheden naar opbouw van een voorstelbare religie. In dat laatste (bouwen aan een voorstelbare religie) is Kuitert van belang voor de vrijzinnigheid.

Wie was Kuitert? Een overzichtje in vogelvlucht van zijn werkzame leven.

Geboren in Drachten in 1924, gereformeerde ouders, studie in Amsterdam (1945-1950), predikant in Scharendijke (1950-1955), studentenpredikant in Amsterdam (1955-1965), hoogleraar ethiek en inleiding in de dogmatiek aan de VU (1967-1989), emeritaat (1989-2017). Kuitert is door de vrijzinnigheid niet omarmd en verwelkomd, omdat hij in de gereformeerde kerk bleef, waar hij zich voortdurend moest verdedigen tegen bezwaarders die over hem klaagden bij de synode. Wel kende Vrijzinnigen Nederland in 1999 Kuitert de Opzoomerprijs toe. Ook was Kuitert aanvankelijk niet zo interessant omdat hij zich in de eerste jaren vooral bezighield met het omtrekken van heilige huisjes, iets dat voor de vrijzinnigheid al heel lang een gepasseerd station was.

De lezing van vandaag beperkt zich tot zijn boek *Over religie. Aan de liefhebbers onder haar beoefenaars*. De redenen daarvoor zijn: voor de vrijzinnigheid heeft het sloopwerk van Kuitert van de gereformeerde theologie zoals gezegd niet veel actualiteitswaarde. Hij begon daarmee op een tijdstip waarop dat in de vrijzinnigheid al gemeengoed was. Veel belangwekkender is zijn poging om tot een eervaarbaar geloof te komen, mede omdat die poging sterk onder invloed stond van het werk van Schleiermacher (zie deel I van dit drieluik).

Kuitert is na zijn emeritaat vooral bezig met de godsvraag. Het boek *Over religie* is dan ook gewijd aan de vraag of we werkelijk iets zinnigs over God kunnen zeggen. Hij constateert dat in Nederland (het boek is in 2000 verschenen) enerzijds God nog steeds op de lippen ligt van de Nederlander, anderzijds ieder het zijne ervan denkt bij dit woord. Er is geen collectief godsbeeld meer, want de voorschriften van de kerk op dit punt hebben geen gezag meer. Doordat iedereen zich iets anders voorstelt bij het woordje God is er sprake van inflatie: God is het meest gebruikte en misbruikte woord uit de religieuze taalschat.

Na de vraag te hebben gesteld of het anders kan, maakt Kuitert een uitstapje naar het Tweede Gebod van de Tien Geboden, het zogenaamde beeldverbod. "*Gij zult u geen gesneden beeld maken noch enige gestalte van wat boven in de hemel is, noch van wat beneden op de aarde, noch van wat in de wateren op de aarde is.*" (*Exodus 20*). Het verbod voor Israël om beelden van god te maken was een reactie op de beeldencultus van de omringende volken in die tijd. En de gedachte erachter is: houd je beeld niet voor de werkelijkheid. Die uitspraak is van de schrijver Frans Kellendonk en Kuitert onderschrijft die

van ganser harte. Zoals een schrijver in plat realisme vervalt als hij vergeet dat hij fictie schrijft, zo loopt de gelovige vast in religieuze platitudes van leem, klei of bewoordingen als hij zijn beelden van God voor de werkelijkheid verslijt. Daaruit volgt dat persoonsachtige Godsbeelden ons niet verder helpen. Het is een nalatenschap van de christelijke traditie, waarin God iemand is met wie je een relatie kunt aangaan.

Vanuit de gedachte dat over God niet zoveel zinnigs te zeggen valt, gaat Kuitert op zoek naar de vraag en het mogelijke antwoord daarop: wat religie is en wat niet.

Daarvoor speelt hij leentjebuurt bij Schleiermacher. Hij maakt onderscheid tussen oerervaring en religieuze voorstellingen. Eerst is er de oerervaring, dan de geloofsvoorstelling. Wat religie tot religie maakt, wat ons in staat stelt haar als volwaardige echte *eigene Provinz im Gemuth (Schleiermacher)* te identificeren, is dat ze opgewekt wordt door en leeft van wat haar aanhangers ervaren als een grond die buiten hen ligt. En waarin bestaat dan die oerervaring?

Wat alle mensen ervaren omdat ze mens zijn, is een besef van afhankelijkheid, van restloze afhankelijkheid van wat niet maar een maatje te groot is voor mensen, maar wat de mensenmaat gans en al te boven gaat, van een andere orde is. Wij zijn niet in onze eigen handen. Om het te beseffen hoef je niets extra's te doen niets te leren of te oefenen, dat je een mens bent is daar voldoende voor. Ervaring moeten we niet verwarren met *weten*. Om iets te weten leer je. Maar ervaring gaat dieper dan weten of begrip, ze reikt tot in de emotionele laag van je bestaan, het overkomt je. Religie is het besef dat dat zich via een ervaring aan de mens opdringt en dat je dat kunt weergeven met een totaal afhankelijkheidsgevoel. Schleiermacher zag dat zo en Kuitert sluit zich daarbij aan.

Vervolgens probeert Kuitert in te vullen wat je bedoelt met dat besef van afhankelijkheid. Volgens Kuitert veronderstelt dat een Macht (met een hoofdletter, zijn gereformeerde ziel kan het niet laten om dit zo te schrijven) en macht is onverbrekkelijk verbonden met iets dat buiten ons bestaat, ook al maken we er zelf deel van uit. Zonder 'buiten' wordt religie iets binnen persoonlijks, iets dat geen verdere betekenis heeft dan wat een individu ervoor zichzelf van maakt (subjectiviteit). Daar wil Kuitert niet heen, want je scheidt religie dan van de werkelijke wereld. Je moet geen boedelscheiding maken tussen de religieuze wereld en de werkelijke wereld, want dan maak je van religie een zaak van hobbyisten. Ze doet er dan niet toe en kon er net zo goed niet zijn. Religie kan ook niet zonder het 'buiten', want dan wordt het een willekeurig en zelf verzonnen verzinsel. En ook al zou het eeuwig oorlog blijven tussen wetenschapsbeoefening en geloof, dan nog kan religie nooit opgeven dat ze op een 'buiten' teruggaat en dus niet zomaar een slag in de lucht is. Dit brengt Kuitert tot de slotsom dat de gewone werkelijkheid waarin wij leven de bron is van religie.

Uitgaande van de oerervaring van mensen kom je bij de vraag wat religie met die oerervaring doet. Bij Kuitert is religie een interpretatie van die oerervaring en die interpretatie kan zijn: overgave of verzet. Want afhankelijkheid roept bij de westerse mens verzet op: het is frustrerend om afhankelijk te zijn, vooral voor mensen als wij die gewend zijn om alles naar onze hand te zetten. Kuitert ziet wel een functie voor religie als overgave aan de afhankelijkheid. Overgave kan ook een gevoel van geborgenheid geven. Via de koan (raadselspreuk van Piet Schoonenberg dit keer, *wat is in de handen klappen als slechts één hand klapt?* en *wat is de grens als slechts één land grenst?*) komt hij uit bij de metafoer van

de druppel in de oceaan. De oceaan heeft geen grens, de druppel wel; het oneindige heeft geen grens, de druppel wel. Wij, als eindige mens, hebben wel een grens, maar de oneindigheid heeft die niet. Wij zijn als die druppel in de oceaan geborgen, maken er deel van uit maar wij zijn de oceaan niet en kunnen dat ook nooit worden.

Terzijde: het valt me een beetje tegen dat Kuitert dit beeld gebruikt. Het is een metafoor die je tot vermoeiends toe aantreft bij theologen en ik schaar het onder de categorie "op een mooie manier niets zeggen".

Druppels in de oceaan, korrels in het zand, theologen wedijveren met elkaar in het triomfantelijk oprapen van deze sleets geworden metaforen, allemaal ontleend aan de natuur terwijl ze de werkelijkheid nadrukkelijk niet willen zien als samenvallend met de natuur.

Dit klinkt misschien een beetje onwelwillend, maar het wordt ingegeven door de omstandigheid dat die metaforen me niet echt raken, me niets doen ervaren van die eindigheid en oneindigheid terwijl ik wel geraakt word als ik 's avonds buiten ben en in het donker naar de sterrenhemel kijk. Geen metafoor, maar wel iets dat je op je menszijn als stipje in een oneindig heelal attent maakt en je daardoor ook raakt.

Religie als overgave, als uitdaging of als vraag 'wie zit hierachter', dat laten we maar even staan. Kuitert gaat nu over naar het thema 'geloofsvoorstellingen'.

Er is geen religie die zich niet bedient van geloofsvoorstellingen. Want zonder taal, beelden, bouwsels, rituelen, gebaren, muziek is religie niet denkbaar. Het zijn handvatten om met het oneindige om te gaan en die handvatten veranderen naarmate de cultuur verandert. Kuitert maakt er veel werk van om het evidente van geloofsvoorstellingen te bespreken. De verschillen die er zijn, de neiging om je geloof te delen met geestverwanten, het weefsel van wat wel en wat niet als gepast wordt beschouwd in de diverse geloofsgemeenschappen, de waarheidsclaim van godsdiensten, het komt allemaal voorbij maar het opent geen nieuwe inzichten. Het is een speelse analyse van de ongelooflijke diversiteit in godsdiensten, maar niet meer dan dat.

Nadat hij een hoofdstuk heeft gewijd aan God als persoon (een beeld uit oertijden volgens Kuitert dat zich in ons spraakgebruik heeft genesteld), komt hij tot de conclusie dat niet meer in God geloven misschien wil zeggen dat we niet meer in de persoonlijke God van het christendom geloven, maar nog wel in God als de macht die met de werkelijkheid meekomt en ons het gevoel van afhankelijkheid geeft. Maar wat is dan God als godheid? Wat maakt God tot God? Het is een klassieke vraag, die in de christelijke traditie uitvoerig wordt besproken onder het kopje 'transcendentie'. Wat bedoelt men daarmee en hebben we er iets aan?

Als je het over transcendentie hebt, dan rijst onmiddellijk de vraag (althans bij Kuitert), hoe kan God in het gewone leven worden ervaren zonder daarbij zelf een onderdeel van dat leven te worden? Als dat wel zo is, dan is hij God af, niets anders dan een uitvergroot mens met alles wat aan zo'n voorstelling vast zit. De christelijke traditie heeft dit willen oplossen door God als een bovennatuurlijke factor te zien: een factor die kon ingrijpen in de natuurlijke orde. Zo krijg je een wereld die doorspekt is met ingrepen van boven, wonderen. Dat is volgens Kuitert een dwaalspoor, want het veronderstelt twee werelden met twee

soorten bewoners, een natuurlijke en een goddelijke. Filosofisch niet meer houdbaar, want waar is die goddelijke wereld dan en hoe kunnen we die kennen? Een en ander berust op vooronderstellingen, maar daar kunnen we niets mee beginnen. Kuitert legt uit waarom dat zo is. En hier wordt het interessant als gedachtespel.

De grote vooronderstelling van transcendentie is, aldus Kuitert, het aannemen van een drager, een wezen dat de naam God draagt. Je komt het tegen in de Nederlandse geloofsbelijdenis. Dat wezen is een constructie, een stilering, door de theologie tot een bestaande entiteit verheven. Het bestaan ervan wordt aangenomen, maar dat is een brug te ver. Het bestaan van God is niet meer dan een veronderstelling, die ons niet verder brengt. De verbinding transcendentie/God als persoonlijke drager van alles loopt spaak door de cirkelredenering dat er een transcendente God is omdat die bestaat, maar dat was nou juist hetgeen te bewijzen of aannemelijk te maken was.

De theologische vraag naar God begint bij het antwoord dat op de vraag gegeven moet worden en dat is natuurlijk een doodlopende weg.

Kuitert neemt afstand van God als een transcendent wezen, maar transcendentie bestaat volgens hem wel: *waar* kom je *wat* tegen dat je raakt, wat niet tot onze platte werkelijkheid hoort en toch het gevoel van het Andere opwekt, waar je niet van terug hebt, waardoor je wordt ingepakt en gepakt. Hij noemt het voorlopig het onweersprekelijk besef van de overzijde en het is volgens hem gewoonte geworden om transcendentie in deze zin te gebruiken. Maar wat houden we voor transcendentie?

Kuitert rekent eerst af met de theologische benadering van immanent tegenover transcendent. Een voorspelbare en weinig boeiende evenwichtsoefening waar we niets aan hebben. Immanent maar ook transcendent, transcendent maar ook immanent, je hebt er niets aan, het goede evenwicht wil iedereen wel, maar de begrippen geven dat evenwicht niet goed aan. God kan niet tegelijkertijd in deze wereld zijn en erboven verheven. Waar het om draait brengt Kuitert onder woorden met een ruimtelijk beeld: hoe kan de overkant aan deze kant komen en tegelijk niet aan deze kant zijn? Elk weldenkend mens zal moeten toegeven dat dat niet kan.

Drs. P.

We zijn hier aan de oever van een machtige rivier

De andere oever is daarginds en deze hier is hier

De oever waar we niet zijn noemen wij de overkant

Die wordt dan deze kant zodra we daar zijn aangeland.

(Invoeging van mij)

Anders en wat deftiger gezegd: hoe kan een wezen van een andere werkelijkheid in onze werkelijkheid aanwezig zijn zonder daarbij in onze werkelijkheid te zijn en daar deel van uit te maken? Dat kan niet, dat wezen is een stukje van onze werkelijkheid, anders was het er niet in. Vul voor dat wezen de God van de christelijke geloofstraditie in en we staan voor een onoplosbaar probleem: God blijft niet God als Hij in onze werkelijkheid aanwezig is. Of God houdt zijn transcendentie, maar dan is Hij niet echt in onze werkelijkheid aanwezig. Een vierkante cirkel dus, waar theologen van alles hebben proberen te maken, maar wat altijd is mislukt.

Kuitert stelt een andere benadering voor, God als Schepper, maar niet een schepper die hoog in de hemel troont, maar een schepper die in mensen woont. Zoals een schepper in zijn kunstwerk zit, zo zit de Schepper in zijn schepping. Zoals DNA.

DNA regeert, bestuurt, beschikt, maar niet van boven of van buiten, maar vanuit het binnenste van de cel. Van binnenuit, dat spoort met onze ervaring van de werkelijkheid als macht. De werkelijkheid, dat zijn de genen, of we eraan sleutelen of niet. De werkelijkheid, dat is de bloeiende brom, dat is ijzer dat niet drijft, dat is de slag aan de Marne, dat is Auschwitz, de koekoek en de nachtegaal, je geliefde die aan MS te gronde gaat en de Teunisbloem die 's avonds zijn bloembladen openvouwt. Onze platvloerse, verheven, verschrikkelijke, alledaagse of hoogst ongewone werkelijkheid. Het blijft de basis die aan alle religieuze ervaring ten grondslag ligt.

Die werkelijkheid spreekt ons aan: eerst voelden mensen zich aangesproken en stelden zich de Schepper als een aansprekende 'Wie', als een macht voor. Niet andersom dus, dat God eerst de wereld schiep en de mens daarin plaatste.

Kuitert gaat verder op dit spoor van je aangesproken voelen. Hij herneemt het uitgangspunt van de ervaring. Die ervaring brengt de Schepper terug in het gewone leven. Hem daar niet tegengaan is Hem nergens tegengaan. En we komen Hem tegen doordat we ons aangesproken voelen door mensen die ons pad kruisen. Hij noemt daar wat voorbeelden bij die herkenbaar zijn. Alle mensen worden aangesproken door de dood, hevig aangesproken door de dood als het om die van een vriend gaat of van een kind uit je eigen gezin. Maar ook nieuw leven, de geboorte van een kindje. Een groot en ontregelend wonder. Wat, zo vraagt Kuitert zich af, is dat anders dan dat de ene mens zich, door wat de andere meemaakt, aangesproken voelt? Het is tegelijk de reden waarom dit soort gebeurtenissen en voorvallen mensen altijd weer bij religieuze rituelen doet uitkomen.

Volgens Kuitert spreekt God wel in de bijbel, maar geeft de bijbel alleen weer wat de ervaringen van de mens zijn met de Schepper en waardoor die mens werd aangesproken. Via het woord dat God volgens de christelijke traditie in de bijbel spreekt, komt hij uit bij de geest. Hij illustreert dat met de volgende zinnen.

De behoeftige medemens kruist ons pad, hij is een gegeven *buiten* ons, dat we op zeker moment tegengaan, maar zich aangesproken voelen is een gebeurtenis die zich *vanbinnen* af speelt in het innerlijk van een mens. God de Schepper wordt een binnenkomer en daarvoor hebben we sinds overoude tijden een woord: de Geest. God de Geest is aanduiding voor God *in* ons. Voor alle religies is dat een feit. En het hangt samen met de ervaring. Die zit meer dan ooit in het zadel.

Geloven is voor Kuitert iets anders dan het erop na houden van een aantal geloofsvoorstellingen. De geloofsvoorstellingen van de christelijke kerk –Kuitert houdt zich alleen bezig met het westerse christendom– test hij voortdurend op hun houdbaarheid en komt dan steeds uit op de conclusie dat die ons niet verder helpen. Geloven vat hij samen als het betoon van geest en kracht. Van daaruit neemt hij de stap naar wat hij zelf noemt 'Wat ertoe doet. Een schoonmaak'. Het is het opschrift van hoofdstuk XIX van het boek en dit hoofdstuk bevat eigenlijk de kern van zijn betoog over wat je onder religie kunt verstaan. Ik probeer het zo begrijpelijk mogelijk samen te vatten. Af en toe zal ik daar zelf

kanttekeningen bij zetten. Niet omdat ik het beter weet, maar omdat Kuitert een taalvirtuoos was. Maar net zoals je dat bij virtueuze pianisten kunt hebben: ze spelen de moeilijkste stukken en je bent ademloos van bewondering over wat ze kunnen. Maar onder al het toetsen geweld verdwijnt het gevoel dat de componist in het stuk heeft willen leggen. Onder de taal van Kuitert zit ook een gevoelslading, maar die komt er vaak niet uit omdat hij in alles zo precies mogelijk wil zijn. En dat brengt dan afstand waar hij nabijheid beoogt. Dat is althans mijn beleving bij de kennisname van wat hij schrijft.

Na vastgesteld te hebben dat Jezus Christus in het christendom steeds meer aandacht heeft gekregen, komt Kuitert uit bij de stelling dat Jezus alle aandacht van de gelovigen voor zich opeist en dat maakt dat het kenmerk van christenen is dat zij er een aantal merkwaardige ideeën op na houden over Jezus. Hij voert dat terug op de kerkelijke christologie die volhield dat Christus de God op aarde was naast een God in de hemel. Daar zegt K. nee tegen.

Maar doet Jezus er dan nog wel toe als hij niet goddelijk was? Natuurlijk wel. In de allereerste plaats door zijn onderwijs. De Evangeliën staan er vol van, van de Bergrede tot en met de gelijkenissen. Dat onderwijs is vooral een herinterpretatie van wat de joodse leraren uit Jezus' dagen leerden. De predikende Jezus, die doet er voor ons toe. Maar wat er nog meer toe doet, dat is dat Jezus ook werd gepredikt. Als Jezus niet het voorwerp van prediking zou zijn geworden, zouden we van zijn onderwijs verstoken zijn gebleven. De rol van Paulus hierin kan nauwelijks worden overschat. Als de moord op Jezus door Paulus niet was uitgelegd als een daad waarmee God, de joodse God, zich openstelde voor niet-joden, zou het onderwijs van Jezus ons nooit hebben bereikt. Paulus' prediking over zijn leven, lijden en sterven is fundamenteel geweest voor het ontstaan van het christendom. Jezus werd voorwerp van devotie en kreeg mythische trekken.

Jezus maakte zo'n indruk dat latere navolgers hem 'het Woord' noemden. Volgens Kuitert voelde Jezus zich aangesproken door de behoeftige medemens en voelde hij daarin het gewicht van God de Schepper in zijn leven. Hij getuigde daarvan in zijn werken en woorden: *weet je je door de behoeftige aangesproken, dan weet je je door God aangesproken en ben je in zijn weg.*

Dat was op zichzelf niet iets nieuws, maar wel iets dat grote indruk maakte, omdat Jezus het te midden van allerlei religieuze rimram naar voren bracht als de eigenlijke aanspraak van de Andere kant. Wij maken vandaag Jezus niet meer mee en we moeten dus ook niet doen of hij nog leeft en alles nog eens oprakelen wat er toen gezegd en gedaan is. Het gaat niet om Jezus, maar om zelf, op onze beurt, ons aangesproken te voelen. "Ik voel mij door Jezus aangesproken" ligt, wat model betreft, dus in de lijn van "Ik voel mij door Mandela aangesproken of door Martin Luther King". Hun woorden worden omgezet in geest en kracht, je leeft ervan.

Kanttekening van mij: Kuitert wil af van de christelijke geloofsvoorstellingen rondom Jezus en hij wil toe naar zijn uitgangspunt voor religie: je aangesproken voelen door de werkelijkheid. Daarvoor bewandelt hij de weg die hij de kerkelijke leer verwijt: hij redeneert toe naar het antwoord dat hij zelf hij al heeft bedacht en dus moet het godsbesef van Jezus zijn geweest: zich aangesproken voelen door de behoeftige medemens. Door dat zo te doen, maakt hij een selectieve keuze uit wat de overlevering aandraagt. Uit de overlevering kun je namelijk ook destilleren dat Jezus het koninkrijk van God predikte als een weldadige

toestand van de menselijke ziel en dat dat op de allereerste plaats moest komen. Maar ik denk dat het koninkrijk voor Kuitert te mystiek is. In al zijn talige uiteenzettingen kom je geen gevoel voor het mystieke tegen.

Kuitert is van mening dat ook begrippen als gerechtigheid en recht zijn verbonden met het beeld van de aansprekende God. De christenheid zet alle kaarten op vergeven en nog eens vergeven, maar het is voor hem de vraag of het christendom daar goed aan doet. Wij vergeven onze schuldenaren hebben we van Jezus geleerd. Maar we kunnen niet alles vergeven wat opgebiecht wordt. Alleen de vergeving die het slachtoffer aanbiedt telt, de vergeving van de omstanders is goedkoop, kost niets en betekent dus ook niets. En het lokt uit tot een gedrag dat zich kenmerkt door te onderzoeken hoever je straffeloos kunt gaan. Waar je niet op wordt betrap is toegestaan.

Kuitert sluit het hoofdstuk af met een vijftal formuleringen die ik in verkorte vorm weergeef.

1.

Zich aangesproken voelen is heel bepalend voor je mensbeeld. Het maakt een mens tot mens met een geweten. We weten wat we moeten doen of laten en omdat we het weten kunnen we schuldig worden.

2.

We voelen ons verantwoordelijk en daar zit vrijheid aan vast. Vrijheid om keuzen te maken. Maar een menszijn is geweten zijn en verantwoordelijkheidsbesef hebben. Zonder geweten of verantwoordelijkheidsbesef kun je niet worden aangesproken.

3.

Mensen hebben behoeften, maar een mens wordt niet uitsluitend door zijn behoeften bepaald, een mens is meer dan dat. Ook als behoeften niet worden vervuld, blijft een mens een mens.

4.

Zich verantwoordelijk voelen voor de behoeftige gaat uit van de waarde van een mens. Het besef dat een mens van waarde is, is niet toevallig. Wat de ander belangrijk maakt, waardoor we ons door hem aangesproken voelen, heeft als laatste grond dat de Schepper ons via die mens bereikt.

5.

Aan mensen zit de presentie van God de Schepper, van transcendentie vast. Mensen zijn geen openbaringen van God, maar zij zijn beelden van God als een gedachtenis aan de Schepper. Beeld Gods is niet God zelf, ook geen plaatje, een mens is een door de Schepper zelf gestichte gedachtenis van hem.

Kanttekening van mij: Kuitert wil niets van metafysica weten, de werkelijkheid om ons heen en de werkelijkheid waarin wij staan is de bron van religie. Maar als ik hem goed begrijp is de Schepper de basis van die werkelijkheid. Dat rekent af met de oude christelijke voorstelling van een God die alleen maar goed en almachtig is, maar het brengt toch weer een stukje metafysica in beeld. Ik vind het niet erg, want het onbegrijpelijke laat zich empirisch niet beschrijven, maar het maakt wel dat Kuitert in die paardensprong van werkelijk naar boven- werkelijk moeilijk te volgen is.

Kuitert schijft aan de christelijke traditie de geloofsvoorstellingen nog toe die een Godsbeeld weerspiegelen van mensen die zich aangesproken voelen door de behoeftige. Daar draait

het volgens hem om in de christelijke versie van God de Schepper. Hoe zit het met de andere geloofsvoorstellingen die Kuitert als toegift behandelt?

Er is op een tweedeling in de geloofsvoorstellingen. Aan de ene kant de beeldvorming die teruggaat op de ervaring van de Macht die ons toespreekt –we voelen ons aangesproken door de behoeftige– en aan de andere kant de beeldvorming die te maken heeft met de vervulling van onze religieuze behoeften. In het eerste part van de beeldvorming is de ander het voorwerp van aandacht, in het tweede part is dat voorwerp de eigen behoeften.

1.

Elke versie van de Macht is gekleurd door waar mensen behoefte aan denken te hebben. Dat maakt dat religies onderling zo verschillen. Want niet elke cultuur ziet dezelfde menselijke perikelen als onoplosbare nood. Denk aan de zware christenen, voor wie de zonde de grootste nood is en leg daarnaast de Sahara-bewonder die van God allereerst water nodig heeft.

2.

Dat doet zich ook voor binnen een religie als bijvoorbeeld het christendom. De christelijke leer bevat heel veel wat we door de veranderende tijden niet meer nodig hebben. Het leven beïnvloedt de leer waardoor lang niet alle geloofsartikelen nog nodig zijn.

3.

Zo wordt Gods gezicht getekend door datgene waar mensen Hem voor nodig hebben. Als de context waarin we leven verandert, dan verandert het Godsbeeld.

4.

Jongeren hebben andere behoeften dan waar de religie van hun ouders zich op vastzette. Gods gezicht, zoals de behoeften Hem tot nu toe hebben gevormd, spreekt ze daarom niet aan. Jongeren willen eerlijkheid en rechtvaardigheid, betrouwbaarheid in de omgang en wat over troost en zekerheid gaat spreekt ze niet aan.

Mensen stofferen hun Godsbeelden geheel vanuit hun behoefte, het is een onontkoombaar gegeven en iedereen die religie beoefent doet dat. Maar in de praktijk doet God niet wat mensen van Hem vragen. Hij is niet de God die helpt in nood en hij waakt niet over de mensheid. Vraag het aan de mensen in Sebrenica, vraag het aan de mensen in Syrië (toevoeging van mij).

De Schepper is dus doof en blind; het klinkt hard, maar het is gewoon zo als het is: je kunt op het Godsbestuur geen peil trekken. In de Griekse godenleer erkende men het ongewisse in het leven door dit toe te schrijven aan de Voorzienigheid, het lot. Daarom moeten we een begrenzing aanbrengen in het Godsbeeld van de grote helper, die in alle behoeften voorziet. De kern van de christelijke emotie is het zich aangesproken voelen door de Schepper via de behoeften van de medemens, de ander. Wat zich daaromheen drapeert aan Godsbeeld, aan loflied, aan gebed, aan klaagzang het hoort erbij, zoals een cirkel bij het middelpunt daarvan hoort. Maar het is wel zaak om ervoor te waken dat de kern niet ondergesneeuwd raakt door alles wat eromheen geweven wordt aan zuchten en verlangens.

Kuitert wil de dat we de beeldvorming over God verversen. Dus: stop met de voorstelling van God als persoon, stop met het vasthouden van de gedachte dat God alles kan wat je

vraagt. En stop ook met het vrouwelijk maken van God, want dat is niets anders dan het opsieren van een beeld van God dat op zich met de werkelijkheid niets van doen heeft.

Evaluatie

Het boek van Kuitert is prettig leesbaar en ook voor niet-theologen goed te begrijpen. Wel moet je in de christelijke kerk goed thuis zijn om er wat aan te hebben, want Kuitert begint steeds bij de traditie, bespreekt wat daarvan nog houdbaar is en wat niet en komt dan met zijn eigen ontwerp. Dat ontwerp is eigenlijk mager, want het kiest voor het verlaten van de oude Godsbeelden om die vervolgens te vervangen door de lessen van Jezus zoals die ons door Paulus zijn overgeleverd. De gewone, alledaagse werkelijkheid is voor K. de bron van religie, maar daar blijft hij niet consequent in. Via de zijdeur komt God weer als de Schepper in beeld en worden wij door die Schepper zelfs aangesproken op de behoefte van de medemens. Bij dat laatste zet ik mijn vraagtekens als ik eraan denk dat vrijzinnigen voortdurend op zoek zijn naar de zin en de betekenis van het leven zonder dat daar de behoeftige medemens aan te pas komt.

Ik heb jaren geleden een poging gedaan om het vrijzinnig geloven onder woorden te brengen in het zgn. Vrijzinnig Manifest.

VRIJZINNIG MANIFEST

Sociaal-culturele en economische ontwikkelingen zijn een voedingsbodem voor het stellen van levensvragen en het zoeken naar een antwoord op die vragen in religieus perspectief.

De bestaande religieuze groeperingen bieden onvoldoende uitgangspunt voor het formuleren van een religieus antwoord dat in balans is met de ecologische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen.

Vrijzinnige geloofsgemeenschappen en in bepaalde mate ook het religieus humanisme, zijn verbonden met de traditie van het christendom. De vrijzinnige reactie op deze verbondenheid is thans veelal negatief: vrijzinnigen noemen zich ondogmatisch en spreken van achterhaalde geloofsvoorstellingen die op gespannen voet staan met de eigen, persoonlijke geloofsbeleving.

De bedenkers van dit manifest, vrijzinnig gelovigen die op verschillende niveaus en op verschillende plaatsen actief zijn in verschillende geloofsgemeenschappen, zijn op persoonlijke titel met elkaar in gesprek geraakt omdat zij van mening zijn dat het begrip vrijzinnigheid aan herformulering toe is. Een herformulering die zich baseert op de vraag wat vrijzinnigheid is en niet op wat zij *niet* is. Gezien het uitgangspunt van de vrijzinnige geloofsbeleving – ieders geloofsovertuiging is persoonlijk – zijn zij zich bewust van de onmogelijkheid om het vrijzinnig geloven onder een definitie te brengen die door de meerderheid van die gelovigen onvoorwaardelijk wordt onderschreven.

Rekening houdend met die onmogelijkheid hebben zij gekozen voor het procesmodel. In dit model is de verwoording van het vrijzinnig geloven niet bedoeld als een bepaling eens en voor altijd van wat onder geloven dient te worden verstaan, maar als een impuls tot zelfstandige en persoonlijke reflectie op de inhoud van wat vrijzinnigheid wordt genoemd.

Dit manifest geeft daarom in de hierna volgende omschrijvingen uitdrukking aan wat door de opstellers op dit moment en in deze tijd onder vrijzinnig geloven valt te verstaan.

Bedoelde omschrijvingen luiden dienvolgens:

I

Geloof is de verbinding met de onderstroom van alle leven; die verbinding is de bron van alles wat zich in de ziel voltrekt.

Toelichting:

Deze omschrijving klinkt rijkelijk abstract. Die abstractie is een bewuse keuze omdat het begrippenapparaat dat de mens ten dienste staat ontoereikend is voor een eenduidige, concretiserende formulering. De gekozen omschrijving refereert aan de intuïtie die in de mens het vermoeden wekt dat achter de dingen die hij kan waarnemen krachten schuilgaan die hij niet kan verklaren maar soms wel beleeft. De omschrijving duidt deze krachten aan met het woord "onderstroom". De namen van die onderstroom kunnen onder andere ook zijn: God, de Eeuwige of het Mysterie.

II

Uiting van geloof is noodzakelijk voor de instandhouding van de innerlijke geloofsbeleving. Hoe die uitingen gestalte krijgen is een zaak van mensen zèlf; een uiting naar vast of voorgeschreven model houdt onvoldoende rekening met de mate waarin die innerlijke beleving verandering ondergaat en brengt soms zelfs psychische schade toe.

Toelichting:

Het innerlijk welzijn van de mens heeft een relatie met de manier waarop hij zijn geloof beleven kan. Voorgeschreven liturgieën en religieuze bijeenkomsten volgens vaste en ingesleten patronen zijn geen waarborg voor een geloofsbeleving die versterkt en inspireert. Een in vrijheid ontworpen en beleefde geloofsuiting kan, indien zij gezamenlijk wordt gedeeld, de innerlijke geloofsbeleving versterken en ontwikkelen.

III

De vraag of God bestaat is overbodig.

Toelichting:

Niemand kan de vraag naar het bestaan van God positief of negatief beantwoorden. Een vraag stellen waarvan van tevoren duidelijk is dat daar geen onweerlegbaar antwoord op te geven is, is tijdverspillende kwelling des geestes. Het bestaan van krachten die wij ook wel "God" noemen is niet bewijsbaar maar overigens wel aannemelijk omdat mensen blijven zoeken naar die krachten. Ook het gegeven dat die krachten naar menselijke ervaring soms door en voor mensen werken, maakt het bestaan van wat wij God noemen aannemelijk. Overigens blijft de overtuiging van het bestaan van God en de eigenschappen die die God heeft, een eigen – menselijke - keuze. De weg naar God is dus altijd een hoogstpersoonlijke. Het optreden van Jezus van Nazareth maakt dit niet anders. Zijn godsbeleving stond ten dienste van zijn – geslaagde - streven tot humanisering van de mensheid en het ontwikkelen van een nieuwe ethiek, maar was ook hoogstpersoonlijk omdat hij God beleefde als de vader die hem zond.

IV

Gemeenschappelijk gedeelde geloofsbeleving is onmisbaar voor de ontwikkeling van de inhoud van geloven.

Toelichting:

In het gezamenlijk optrekken van mensen, in het delen van hun beleving, toont zich de werking van de onderstroom van het leven waarmee verbinding plaatsvindt. Alle gemeenschappen die een toekomstvisioen of ideaal nastreven, kunnen die verbinding ervaren. Die ervaring verbreedt en verdiept het religieus perspectief van mensen. Zij is niet vatbaar voor definitie maar is onverbrekkelijk verbonden met gemeenschap.

V

De basis van vrijzinnigheid is: geloof onttrekt zich aan de kwalificeringen “waar” of “onwaar”.

Toelichting:

Wij kennen de omvang en de bedoeling niet van het universum waarin wij leven. Onze begrippenwereld is niet in staat om ons bij dit universum iets meer voor te stellen dan dat het oneindig lijkt te zijn en de bedoeling van dat universum vooralsnog verborgen blijft. Dat is onze positie. Het is die positie die iedere pretentie op waarheid of onwaarheid bij voorbaat haar grond ontnemt. Waarom en waarin geloven wij dan? Wij geloven dat geloven waarde toevoegt aan ons leven. En dat geloven net als leven altijd doorgaat en nooit “af” is.

Verantwoording

De bedenkers van dit manifest hebben ondergetekende gemachtigd om hetgeen in hun besprekingen is gewisseld, samen te vatten en in de woorden van zijn keuze weer te geven. Omdat de betrokkenen op gezette tijden bijeenkwamen te Elspeet in Mennorode noemen zij zich ook wel de Elspeter Collegianten. Deze collegianten zijn Wébé Dresselhuys, Alexander Overdiep, Piet Reede, Theo Schneider, Harm Tees en ondergetekende, Johan de Wit. Zij werden bijgestaan door Hendrike te Vaanholt, die het besprokene steeds aan het papier heeft toevertrouwd. Sinds enige tijd zijn teksten en aanbevelingen van de collegianten te raadplegen op de website www.vrijzinnigheid.nl.

De collegianten zijn gezamenlijk de overtuiging toegedaan dat de vrijzinnigheid in Nederland nog toekomst heeft, maar vrijzinnigen die toekomst alleen veilig kunnen stellen als zij bereid en in staat zijn om nieuwe beginselen en uitgangspunten te formuleren die geloof en God in deze samenleving op een aannemelijke en ervaarbare manier tot uiting brengen. Dit manifest wil een aanzet geven tot een voortgaande discussie over de wijze waarop het vrijzinnig geloof basis en vorm krijgen kan in een tijdperk waarin de klassieke kerkelijke uitingen van het christendom hun zeggingskracht geleidelijk aan verliezen.

Het is de collegianten er niet om te doen om zich af te zetten tegen of afbreuk te doen aan alles wat de traditie ons heeft overgeleverd. Elementen van die traditie behoren nog steeds tot ons culturele erfgoed. Zij zijn echter van mening dat een vrij geloof nieuwe ijkpunten nodig heeft om zich blijvend te kunnen manifesteren in veranderende tijden.

Johan de Wit, maart 2007